

## KÍVÜLÁLLÓK

Hans Mayer *Kívülállók* című könyve különös témájánál, terjedelménél, összetett módszertanánál és kihívó téziseinél fogva méltán keltezt feltűnést a nyugatnémet irodalomkritikai berkekben.

Mayer esszéje, mely a polgári társadalomról, annak ellenlábasairól, ellentmondásairól tudósít, még egy bizonyítéka annak a mindmáig érvényes gondolatnak, miszerint az irodalom továbbra is a legrelevánsabb társadalmi folyamatok felismerését adja.

A felsorakoztatott művek, szerzők, szereplők közös vonása, hogy valamilyen formában mindannyian a kívülállók, az elkülönültek táborába tartoznak. Mayer a kívülállók három csoportját különbözteti meg: nőkre, homoszexuálisokra és a zsidókra osztja őket. Nemcsak irodalmi jelenségeként vizsgálja a kívülállás problematikáját, hanem az európai történelem utóbbi két évszázadának egyik központi kérdésének is tekinti. Hiszen annak ellenére, hogy a társadalmi és kulturális környezet, a társadalmi és eszmei tudat koronként változik, a kívülállók sora szinte mindenkor azonos. Mayer szerint a kívülállás ténye korunk progresszív filozófiájának a megkérdőjelezése is egyben. Horkheimer, és Adorno a felvilágosodás dialektikájáról vallott tézise szerint a felvilágosodás valóságos és gondolati síkon is megghiúsult. Mayer könyvének is ez a kiindulópontja.

A polgári felvilágosodás fennkölt eszméi (jószág, igazságosság, egyenlőség) ellentmondásokkal telítettek. Mayer az említett eszmék humanitását vonja kétségbe, ugyanis a felvilágosodás hagyományait követő gondolkodók (Marx és Bloch is) *minden* ember boldogságáról és jogairól be-

szélnek és figyelmen kívül hagyják azok helyzetét, akik nem olyanok, mint a „többiek”, akik minden igyekezetük ellenére sem tartozhatnak a többséghez.

Bloch ugyan szenvedélyesen szól a megaláztatásról, a sértésről, de a közös sorsra gondol, míg az egyén, a kívülálló különös esetei nem foglalkoztatják. Mayer Bloch filozófiájában nemcsak a szubjektum felfedezésének hiányát, hanem Montaigne filozófiája iránt tanúsított érdektelenségét is bírálja.

A felvilágosodásnak a kívülállók a „monstrumai” (Montaigne kifejezése) esetében kellett volna továbblépnie, hiszen gyengeségei ezen a ponton jutottak leginkább kifejezésre.

A szerző a továbbiakban az egzisztenciális és az intencionális kívülállókról tesz említést. Egzisztenciális kívülállóknak vagy monstrumoknak nevezi azokat, akik fizikai, etnikai vagy pszichikai adottságaiknál fogva nem lehetnek olyanok, mint a nagy többség, míg az intencionális kívülállók azok, akik akaratuknál vagy intellektuális elkötelezettségüknek fogva átlépik a társadalmi normákat. Az irodalom fejet hajt a különösség kategóriája előtt. Ez nemcsak az alkotói személyiségre, hanem a forma és tartalom különösségére is vonatkozik. Minduntalan kivételeket ábrázol. Példa erre a görög művészet megismételhetetlen jellege. A görög tragédia és komédia világa egyben a kívülállók világa is.

A görög dráma kívülállóihoz csatlakoznak majd Marlowe és Shakespeare hősei, doktor Faustus, Hamlet, Shylock stb. Marlowe — aki maga is átlépi a társadalmi normákat — drámai életműve az intencionális és egzisztenciális kívülállás tragédiájának a megjelenítése. Shake-

speare férfi szereplői a szekularizált világ sajátos polgári képviselői, összetűzéseik jórészt a kívülállás, a kirekesztettség problémája köré szövednek, különcök, monstrumok, akik magányosan, pőrén állnak a többséggel szemben. Magatartásuknak igen lényeges jegye a melankólia és a mizantrópia, az elidegenedés.

Minden bizonnyal Mayer legérdekesebb álláspontja az, amikor a nőket is az egzisztenciális kívülállók kategóriájába sorolja. Érvelése ketős, egyrészt utal a női emancipáció sikertelen próbálkozásaira a 18., a 19. és 20. században, másfelől a szerző szerint a női hősnék a polgári forradalomtól napjainkig nem található elfogadható irodalmi példája. A 18., 19. és 20. század regényeinek és drámáinak hősnői vagy öngyilkosok lesznek (Hedda Gabler, Anna Karenina) vagy az idegen, a kívülálló szerepét töltik be, jellemző tulajdonságaik Delila és Judit típusában sűrűsödnek.

Elérhetetlenek, kiismerhetetlenek és ebbéli tulajdonságaikban rokonai egymásnak Wedekind Luluja, Wilde Saloméja, Maeterlinck Melisandéja, Hofmannstahl Elektrája. Mindez azt igazolja, hogy a polgári világ már kezdetektől fogva a humanizmus, a reneszánsz és a reformáció idején egyenesen megfertőződött a női kívülállás felfedezésével. Judit és Delila is a világi poklot jelentik, következésképp természetes, hogy a Judit-képek sem keltenek csodálatot a női hősök iránt, hanem egy monstrumtól való irtózat megnyilvánulásai.

A női kívülállás feloldhatatlan elentmondásossága tükröződik Jeanne D'Arc alakjában is, aki megsértette az adott kor tabujait. Falusi lány, harcos, hű katolikus, aki lemond a házasságról, az anyaságról.

Shakespeare és Voltaire nemigen tudott mit kezdeni alakjával. Shakespeare kegyetlen és obszcén nő-

személyként kezelte, Voltaire-nél alakja tele van korlátokkal, gótikus babonákkal. Nyilvánvalóan az orléansi leány és az európai felvilágosodás két eltérő fogalom, melyek eleve kizárják egymást. Schiller már méltósággal ábrázolja a tragikus heroína alakját, aki a lehetőségek mérlegelésének figurájává lesz. Schiller élesen elválasztja a polgári társadalom valóságát annak lehetőségeitől, ezzel szemben Pascal valóság és lehetőség kibékítésére törekszik.

Shaw, Anouilh, Brecht már más-ként tekint Jeanne D'Arc történetére. Shaw olyan anyagok birtokában volt, amellyel igazolni tudta az angol uralkodó körök brutalitását, s kiemelhette a női gondolkodás tudatos megfontolt jellegét. Shaw és Brecht kivételnek tekinti Jeanne D'Arc-ot, s ez a tény a politikai, vallási és familiáris gyakorlatnak minden tri-viális jogát megcáfolja.

A Judit a polgári heroína című fejezetben Mayer a Judit típusú kívülállók kérdésével foglalkozik. Judit monstrozitása nem társadalmi jellegű, kívülállása az örökölt és tabuizált nemi jelleggel magyarázható (özvegy, de érintetlen, nő és gyilkos). Típusa a polgári világban válik igazi kívülállóvá. Mayer pszichológiai és szociológiai szempontokkal indokolja kívülálló voltát. A 19. század polgári társadalmában a női egyenjogúság komolysága folytán kényelmetlennek érzi a Judit típusú nő sorsát és cselekedetét. Ugyanis a fegyverviselés nem tartozik a nők hatáskörébe. S szolgálhat bár hőstette erkölcsi megtisztulást, nevelési mozzanatok, alakja továbbra is, idegen, érthetetlen, embertelen, paradoxon marad. A férfi eszményekhez való ragaszkodás vagy a férfias viselkedés átvétele a polgári társadalomban vagy nem nőies, vagy végzetes, s ennél fogva a kispolgár a nő öngyilkosságát is elítélendő cseleke-

detnek tartja, megvetéssel sújtja. Ez a sorsa Hedda Gablernak is, aki a modern polgári világ közepette a női kívülállás tipikus képviselőjévé válik, aki még halálával is botrányt okoz, pontosabban éppen halálneme az, ami megbotránkoztatásra ad okot. Hedda Gabler igazi tragédiája abban rejlik, hogy nő létére férfihoz illő módon szeretne beszélni, érezni és cselekedni, tehát olyan életforma szerint, mely az adott társadalomban csak a férfiaknak engedélyezett.

A női kívülállás továbbgondolása során a szerző lehetőségként említi a polgári életformát, s elsőként a viktoriánus erkölcsről beszél. A viktoriánus időszak csúcán ismét a biblia áll, világosan megfogalmazza a nőkkel szemben támasztott elvárásokat. A parlament is katolikus intézmény. A kívülállók nem sok jóban reménykedhettek. Byron Shelly példája elítélendő, Judit és Delila nem lehettek témái a viktoriánus irodalomnak. Mayer a viktoriánus időszakra nem úgy tekint, mint angol sajátosságra, hanem mint a polgári felvilágosodás válságos szakaszára, melynek szép számban akadnak képviselői. George Eliot és George Sand a kettős meghasonlás példái az irányított alkalmazkodás és az irányított botrány meghasonlását jelentik. Viselkedésük egyfajta hiányból fakad, magatartásuk felemás jellegű, s a meghasonlott emancipáció megnyilvánulása.

A 19. század végének közeledtével a polgári heroinák is eltűntek a történelem süllyesztőjében. Delila, aki a fennálló társadalmi normák figyelmen kívül hagyásával az önállóan döntő nőtípus szinonimája, most polgári vampként lép színre. Wedekind Lulu című drámájának azonos nevű hősnője a felvilágosodásellenesség fenotípusa is egyben, polgári Delila. Lulu nem filiszter, nőiessége idegen-

séget áraszt, a földi pokol megtestesítője, akárcsak Carmen. A hozzájuk hasonló nők tudatlansága egzisztenciális jellegű.

A kívülálló Delila a polgári világon belül is szótlanúságára kárhoztott, akárcsak H. Pinter Hazatérés című drámájának hősnője Ruth, aki ugyan nem kapja meg a válási engedélyt (férje jól szituált értelmiségi), de kap lakást egy másik városban, és persze lehetősége nyílik erotikus adottságai értékesítésére. Mayer szerint ez nem egyéb mint munkamegosztás és a férfiak által irányított világba történő beépülés. Hasonló következtetésre adhat okot Marilyn Monroe esete is, aki a személyről alkotott klisé és valóságos énye közti ellentétet öngyilkossággal oldotta fel. S ezzel nem személyisége nyert igazolást, hanem az a hollywoodi mítosz, mely kommerszionális jellegénél fogva az egzisztenciális kívülállás táplálója.

Mayer könyve következő terjedelmesebb részében a homoszexuálisokról és a homoszexuális irodalom jellegzetességeiről szól. A társadalomban uralkodó kettős erkölcs már az antik időkben is jelenlévő kategória. A görögöknél Arisztotelész beszél róla, mint elítélendő dologról a Nikomakhosz etikájában. A feudális abszolutizmus kettős erkölce két síkon jut kifejezésre. Az adott társadalmi alakulatban a feudális osztály erkölce nem túlzottan szigorú és *elsőbbségi jogának* a velejárója a még fiatal polgári osztály erkölce pedig egyenlőségre törekszik, s ezáltal a homoszexuálisokat is kettős életre kényszeríti.

A homoszexualitás jelensége első ízben Marlownál válik irodalmi témává. A felvilágosodás tehetetlen a homoszexualitás tényével szemben, felvázolta ugyan az egyenlőség elvét egyműiek számára is, de érzelmi téren nem tudta kicsikarni. A szodo-

mista dialógus identitás nélküli, akár a felfegyverzett nők, a vampok, akár az asszimilálódott Shylock.

Érthető tehát, hogy a homoszexualitásról tudósító irodalom egyértelműen a gyilkosságok és botrányok irodalmává lesz. Christopher Marlowe a II. Edward király zűrzavaros uralkodása és siralmas halála című drámájában nem is epizódszerűen, de központi témaként dolgozza fel a férfiak közti szerelmet. Shakespeare-nél már tudatosan, szándékosan marad epizódtema.

A német klasszicizmus ideológusa a művészettörténész Winckelmann homoszexualitása is tragikus véget ért. Triesztben gyilkosság áldozata lett. Halálának polgári botránya nem foglalkoztatja különösképpen a szerzőt. Inkább a műveiben és szellemi arculatában fellelhető homoszexuális vonások érdeklik. Vizsgálódásának eredményeként Mayer megállapítja, miszerint Winckelmann Olaszországba való áttelepülése is szándékos, hiszen itt teljes anonimitásban hódolhatott szenvedélyének. Ugyanakkor Winckelmannnak az antik szobrokhoz és az antik szépséghez való ragaszkodása is végeredményben visszafojtott vágyainak a lecsapódása. Tehát a polgári világ egyenlőséget követelt a polgári erkölcsi törvény előtt, ami egyszersmind a kettős élet vállalását jelentette, mely a képmutatásban, a normákhoz való alkalmazkodásban jutott kifejezésre.

Hasonlóan indokolja a szerző Goethe reagálását is, aki minden tekintélyét latba vetve küzdött azért, hogy hangsúlyozza Winckelmann férfiasságát s ezáltal megakadályozza a más udvari botrányokkal való azonosítást.

Heinrich Heine és August von Platen polémiaja képezi a könyv egyik legerőteljesebben megformált részét. Mindketten kívülállók. Heine zsidó származása miatt, Platen ho-

moszexualitása folytán. Vitájuk irodalmi síkon indult, azonban hamarosan személyes leszámolássá fajult. A viszály során Heine is Platen is olyan érvekkel támadta egymást, mely az adott társadalmi alakulat sajátja, s amely mindkettőjüket kívülállóvá tette. A polémia paradox volta éppen abban rejlik, hogy az egyébként haladó nézeteket valló Heine vitájuk során lényegében annak a társadalomnak az előítéleteit táplálja, mely egyaránt nem tűri a homoszexuálisokat, de a zsidókat sem.

A kettős erkölcs egzisztenciális modellje három lehetőséget hozott felszínre: a homoszexuális egyéneknek a polgári társadalom normáival való azonosítását: ezt példázza Csajkovszkij és Hans Christian Andersen élete. Andersen egész életében a leleplezéstől rettegett Mayer szerint fennkölt stilizálás révén hol a rút kis kacsá, hol a csonka ólomkatona alakjába rejtette magát. A második lehetőség a homoszexualitásnak nyilvános botrányként való manifesztálódása: Verlaine és Rimbaud kapcsolata ilyen formában jutott kifejezésre; míg a harmadik lehetőség a halált váró, a halálra készülő magatartás, melyre II. Lajos bajor király élete szolgál például.

Az adalék a homoszexuális irodalom tipológiájához című fejezetben elsőként Oscar Wilde Dorian Gray arcképe című regényével foglalkozik a szerző, amely megjelenésének nagy feltűnést és botrányt keltett gátlástalan életélvezetet hirdető filozófiájával. Az első következetesen megformált homoszexuális regény, mely egyszersmind igazolja azt az állítást, miszerint a homoszexuális kívülálló egzisztenciája a 19. század polgári társadalmában csak esztétikai egzisztenciaként képzelhető el. Csak a homoszexuális művész volt szerepjátszásra kárhoztatva. Wilde műve

mellett André Gide Pénzhamisítók című regényében is az önéletrajzi vonások félreérthetetlenek. A homoszexuális regény a férfiak zárt világát ábrázolja a nőt csak kontraszt szereplőként ismeri.

Klaus Mann és Maurice Sachs homoszexuális írók a politikai mozgalmakkal való integrálódást választották. Sachs és K. Mann is elfogadják egzisztenciális kívülállásukat. Megtagadják a példás erotika élvezeteit, mely szükségszerűen hozza magával a titkos erők felszabadítását, a komédiázás képességeit, mert ez az erosz nem ismeri a holnapot, az erotikus gyakorlat állomásokkal teli darabbá minősül.

Fordulópontot jelent e téren Jean Genet, aki az írás révén tudott megszabadulni a külső kényszerektől, s így nyerte el identitását. Sartre szerint, Genet a homoszexuális egzisztencia sajátos példáját képviseli a polgári társadalomban, akinek kívülállói egzisztenciáját írásai révén semlegesítette a polgári társadalom.

A zsidókkal foglalkozó fejezetben nem a zsidókról van szó, hanem egyetlen zsidóról, mint kívülállóról. A zsidó emancipáció meghasonlásának fenotípusa nem a halhatatlan Ahasvérus, hanem egy drámaíró művészi hőse Shylock, a Velencei kalmár Shakespeare-hőse a többi emberhez hasonló, csak egy valamiben tér el a többitől, kívülálló. Mayer itt ismét visszatér a felvilágosodás eszméire és a polgári társadalom gyakorlatára. A zsidók iránt táplált irracionális gyűlölet okait, nemcsak a középkor óta meglévő atavisztikus gyűlöletben keresi, hanem a felvilágosodás ellentmondásai következményeként kezeli, amely arra lett volna hivatva, hogy végérvényesen megoldja kérdéseiket.

Mayer élesen bírálja Lessingnek a zsidók emancipációjáról vallott nézetét és a származás és átalakulás

dialektikájának nevezi, amely során az etnikai csoportnak vallási közösséggé kellene válnia. Az említett emancipáció kiküzdésének két lehetőségéről beszél, Lessing, amely a zsidók oktatása és gazdagsága révén nyer társadalmi elismerést.

Az oktatás és gazdagság egybefonódása ellen Mayer nemcsak etikai okok miatt nem vitázik, de a 19. és 20. század történelmi következményei is azt igazolták, hogy emancipálódni úgy-ahogy csak a gazdag zsidó tudott.

A polgári Shylock-típusok jellegzetes képviselőinek áttekintése során Mayer említést tesz Benjamin Dislaieriről, aki lemond etnikai hovatartozásáról, hogy államelnökké válhasson. Ferdinand Lassalle zsidóságát politikai tevékenységbe szublimálja, a Rothschild bankárcsalád esetében a polgári vonások túltengése során a túl gazdag zsidó képe bontakozik ki előttünk.

A kívülállók sorát Trockij személye zárja, aki mint Mayer írja Sztálin antiszemita intézkedéseinek vált áldozatává. A sztálinizmus sem tudta leküzdeni az örökölt zsidókérdést. Trockij alakjában a szerzőt az irodalmár, a zsidó és az idealista forradalmár foglalkoztatja.

A könyv utolsó Auschwitz vagy Izrael című fejezetében az Izraelt ért támadásokban Mayer szerint kollektív zsidóellenesség tükröződik, mely nem az egyénre, hanem a zsidó közösségre irányul.

Mayer műve minden kétséget kizáróan gondolatmozdító olvasmány, a felsorakoztatott alkotók és alkotásaik felől faggatózó ember elmélkedése, mely olyan kérdéseket taglal, amelyeket nem lehet megkerülni, megválaszolatlanul hagyni. A felvilágosodás eszméinek kilátásai és kudarcai hihetetlen pontossággal tükröződnek az egyes irodalmi művek tematikájában, az alkotók életérzésé-

ben. A teljes elkülönültség életterében vergődő hősök magatartása, kivülállásuk kérdései mélyen beivódnak azokba a pszichológiai össze-

függésekbe, melyek a művész és korának társadalma közt fennállnak.

*Agoston Pribilla Valéria*

## ESZMÉNYI NŐ — SZABVÁNYRA

A női lapok mint sajátos sajtóforma és mint specifikus társadalmi fenomén megkülönböztetett figyelmet és sokoldalú, tüzetes elemzést érdemelnek. Írásunkban azokat a témákat és kidolgozásokat vesszük górcső alá, amelyekkel az említett lapok foglalkoznak. Ebből a szemszögből kérdőjelezzük meg szerkesztési politikájukat és társadalmi szerepüket. Kérdés továbbá, hogy kihez és miként szólnak, milyen értékrendszert és tudatot formálnak, s hogy milyen szerepet szánnak a nőnek a társadalomban és a családban.

### I.

A női lapok vizsgálatát egy rövid történelmi és társadalmi visszapiillantással kezdjük. Mi a hatvanas években honosítottuk meg ezt a sajtóterméket. Ekkor tártuk ki kapuinkat a világ előtt, ekkor kezdett tért hódítani független és el nem kötelezett politikánk. Szemmel láthatólag emelkedett a dolgozók és polgárok életszínvonal, de ugyanakkor a kiskapun már belopakodott a fogyasztói mentalitás és a szubkultúra is, amely az előbbinek szinte törvényszerű kísérője. Ez az új mentalitás azután több csatornán át jutott el a tömegekhez, többek között a giccs közvetítésével is. Az új öngazgatású társadalmi viszonyok és a szociokulturális átalakulás határvonalán az újnak és réginek, a korszerűnek és a patriarchálisnak, a haladóknak és a kispolgárinak számtalan

hibridje keveredett. Az új társadalmi és kulturális igények kielégítését szolgálta a nagyobb számú sajtótermék is. Ekkor kezdtek gyökeret ereszteni hazánkban az ún. szórakoztató lapok és kiadványok, amelyeket azonnal szakosítottak, illetve nemhez, életkorhoz stb. idomítottak. Nos, ekkor kapta kézhez olvasótáborunk a külföldi újságok és folyóiratok mintájára készült női lapokat is. Itt azonban azonnal megjegyezzük, hogy az elmúlt húsz esztendő alatt a példaként szolgáló lapok szinte kivétel nélkül jelentős változáson és fejlődésen mentek át, csak a miénken nem tapasztalható semmilyen minőségi változás vagy javulás. A mi lapjaink „gondolkodásmódja” és jellege állandóan a „régí”. Ezek — a piacén kívül — semmilyen külső hatás sem érezhető.

### II.

Női lapjaink főként a férjezett nőkhez szólnak, a munkaviszonyban levőkhöz és a háztartásbeliekhez egyaránt. Sokuknak ez az egyetlen és legfőbb olvasmánya. Ez a sajtó tehát jelentős szerepet játszik az értékítésben, az érdeklődési kör és az ízlés kialakításában. Kedvében jár az olvasónak, s amilyen tudatot és mentalitást kialakít, az híven tükröződik magán a lapon is. Ez egyébként a szórakoztató kiadványok mindegyikére érvényes. Az átlagolvasónak szánják őket, tiszteltetben tartva, illetve meg nem bolygatva annak